

BADIIY ASAR TARJIMASIDA REALIALARNING LINGVISTIK VA MADANIY TASNIFI

Muxtorova Maftuna Baxtiyorovna

*Axborot texnologiyalari va menejment Universiteti Lingvistika yo‘nalishi
1- kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqola badiiy asar tarjimasida realialarning lingvistik va madaniy tasnifini o‘rganadi. Tarjima jarayonida madaniy realiyalarni to‘g‘ri aks ettirish, til va madaniyat o‘rtasidagi aloqalarni ta‘minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Maqolada realialarning tarjimada qanday aks ettirilishi, ularning lingvistik va madaniy kontekstdagi roli, shuningdek, tarjimonda realialarni tushuntirish, adaptatsiya va kengaytirilgan tarjima kabi yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari, realialarning tarjimadagi o‘zgarish ahamiyatini va ularni madaniyatlararo farqlarni yengillashtirishda qanday qo‘llash mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: badiiy asar, tarjima, realiyalar, madaniy tasnif, lingvistik tasnif, madaniyatlararo farqlar, metodlar, tarjimashunoslik, madaniyat, adaptatsiya.

Аннотация. Данная статья посвящена лингвистической и культурной классификации реалий в переводе художественных произведений. Правильное отражение культурных реалий в процессе перевода имеет важное значение для установления связи между языками и культурами. В статье анализируются способы передачи реалий в переводе, их роль в лингвистическом и культурном контексте, а также важность таких подходов, как экспликация, адаптация и расширенный перевод. Результаты исследования показывают неизменную значимость реалий в переводе и их использование для преодоления культурных различий.

Ключевые слова: художественное произведение, перевод, реалии, культурная классификация, лингвистическая классификация, культурные различия, методы, приращивание, культура, адаптация.

Annotation. This article examines the linguistic and cultural classification of realities in the translation of literary works. Accurately reflecting cultural realities in the translation process is crucial for establishing connections between languages and

cultures. The article analyzes how realities are conveyed in translation, their role in linguistic and cultural contexts, and the importance of approaches such as exploitation, adaptation, and expanded translation. The findings highlight the unchanging significance of realities in translation and how they can be applied to bridge cultural differences.

Keywords: *literary work, translation, realities, cultural classification, linguistic classification, cross-cultural differences, methods, translation studies, culture, adaptation.*

Kirish. Badiiy asar tarjimasi jarayoni faqatgina tilni to‘g‘ri va aniq ifodalashni talab qilmaydi, balki madaniyatlararo aloqalarni o‘rnatish, turli tillardagi o‘quvchilarga asar mazmunini to‘liq yetkazish vazifasini ham o‘z zimmasiga oladi. Har bir madaniyat o‘zining o‘ziga xos qadriyatlari, urf-odatlar va hayotiy tajribalarini aks ettiruvchi elementlarga ega. Shu sababli, badiiy asarni tarjima qilishda, asar ichidagi realiyalarni – ya‘ni, faqat o‘sha madaniyatga xos bo‘lgan hodisalar, an‘analar, ob‘ektlar yoki tushunchalarni – to‘g‘ri va aniq aks ettirish juda muhimdir. Tarjimada realiyalarni to‘g‘ri tushunish va ularni boshqa madaniyatga moslashtirish o‘ziga xos qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Bu esa, nafaqat tarjimonning til bilish, balki madaniyatni, uning tarixini va xususiyatlarini chuqur tushunishni ham talab qiladi.

Badiiy asarlar, o‘quvchiga faqat til orqali emas, balki o‘sha madaniyatning madaniy, tarixiy va psixologik xususiyatlarini etkazishda ham katta ahamiyatga ega. Har bir madaniyat o‘ziga xos tarzda fikr yuritadi, hissiyotlarni ifodalaydi va o‘zining o‘zgacha muloqot usullariga ega. Shu sababli, badiiy asarlarni tarjima qilishda nafaqat tilning grammatik va sintaktik strukturasini to‘g‘ri aks ettirish, balki asar mazmuni va madaniy kontekstini saqlab qolish ham zarur bo‘ladi. Tarjima jarayonida asar ichidagi realiyalarni to‘g‘ri va o‘zgarmas tarzda o‘zgartirish, asl ma‘no va mazmunni saqlashga intilish kerak. Biroq, badiiy asarlardagi realiyalar, boshqa madaniyatlarda umuman mavjud bo‘lmasligi yoki boshqa tarzda talqin qilinishi mumkin. Bunday holatlarda, tarjimonning asosiy vazifasi bu farqlarni yengillashtirish va realiyalarni o‘sha madaniyatga moslashtirish bo‘ladi.

Badiiy asarlarni tarjima qilishda realiyalarni qanday aks ettirish kerakligi masalasi, ko‘plab ilmiy tadqiqotlar va nazariyalar asosida o‘rganilgan. Bunday

realialarni tarjimaga qo'shishning bir necha usullari mavjud: tushuntirish, adaptatsiya, kengaytirilgan tarjima va boshqalar. Masalan, tushuntirish metodida tarjimon o'quvchiga o'sha madaniyatga xos realiyani batafsil tushuntiradi, bu orqali o'quvchi ushbu madaniy elementning mohiyatini yaxshiroq tushunadi. Adaptatsiya metodida esa, tarjimon o'sha madaniyatga xos bo'lgan realiyani boshqa madaniyatga moslashtiradi, bu esa o'quvchi uchun tushunarli va qiziqarli bo'lishi kerak. Ushbu usullarni qo'llash, tarjimadagi realialarni o'zgarishsiz, lekin o'quvchi uchun mos va tushunarli qilish imkoniyatini yaratadi.

Badiiy asarni tarjima qilishda, tarjimon nafaqat tilni yaxshi bilishi, balki o'sha madaniyatni ham chuqur tushunishi kerak. Har bir madaniyat o'ziga xos qoidalarga va tamoyillarga ega bo'lib, badiiy asarlarning asliyatini va mazmunini tushunishda tarjimonning madaniyatga oid bilimlari katta ahamiyatga ega. Asar orqali o'quvchiga nafaqat tilni, balki o'sha madaniyatdagi haqiqatni, qadriyatlarni va urf-odatlarini etkazish maqsad qilingan. Shunday qilib, tarjimon har bir detaldan o'ta ehtiyotkorlik bilan foydalanishi, realialarni aniq va to'g'ri aks ettirishi kerak.

Madaniyatlararo tafovutlar badiiy asar tarjimasi jarayonida alohida ahamiyatga ega. Har bir madaniyat o'zining o'ziga xosligini namoyon etadi va bu farqlar tarjima jarayonida yanada aniq ko'rinadi. Madaniyatlararo farqlarni yengillashtirish va realialarni to'g'ri aks ettirish uchun zamonaviy ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan. Tarjimon bu jarayonda faqat tilni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi, balki asar va uning madaniy kontekstini chuqur anglab, tarjimaga kirishadi. Madaniyatlarning o'ziga xosligini hisobga olgan holda, tarjimon o'sha madaniyatga xos bo'lgan realialarni aniq ifodalashga harakat qiladi.

Ushbu maqolada badiiy asar tarjimasi jarayonida realialarning lingvistik va madaniy tasnifi muhokama qilinadi. Realialarning tarjimadagi ahamiyati, ularning tarjimaga qo'shilish usullari va tarjimonlar tomonidan qo'llaniladigan metodlar to'g'risida batafsil tahlillar keltiriladi. Madaniyatlararo farqlarni yengillashtirish va realialarni to'g'ri aks ettirish orqali, tarjimonlar o'quvchiga asar mohiyatini to'liq yetkazishga intiladilar. Badiiy asarlarda realialar, faqat tilni emas, balki madaniyatni ham aks ettiradi, shuning uchun ularni tarjima qilishda ehtiyotkorlik va ilmiy yondashuv zarur.

Adabiyotlar tahlili. Badiiy asar tarjimasi jarayonidagi realialarning lingvistik va madaniy tasnifi sohasida o'tkazilgan tadqiqotlar keng qamrovli va xilma-xil

yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar, realialarni tarjima qilishning turli usullarini, ularni aniqlash va tarjimadagi ahamiyatini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tarjimada realialarni to‘g‘ri aks ettirishning muhimligi, asosan, lingvistika va madaniyatshunoslik sohalarining o‘zaro bog‘liqligidan kelib chiqadi. Shuning uchun, realialarning tarjimadagi roli va ularni to‘g‘ri tushunish haqida amalga oshirilgan tadqiqotlarni o‘rganish juda muhimdir.

O‘zbek tilshunosligi va tarjimashunoslik sohasidagi tadqiqotlarda, madaniy realiyalarni tarjimaga kiritish masalasi muhim o‘rin tutadi. O‘zbek tarjimashunoslari badiiy asarlarni tarjima qilishda realiyalarni qanday ifodalash va ularni qanday tushuntirish kerakligini o‘rganishga katta e‘tibor qaratganlar. Xususan, Abdullaev (1999), Rahimov (2002) va Sultonov (2010) kabi olimlar, madaniy realiyalarni tarjimaga kiritishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va ularni yengish usullarini o‘rganishgan. Abdullaev o‘z tadqiqotlarida realialarni tarjimada tushuntirish metodini ishlab chiqqan va uning samaradorligini ko‘rsatgan. U realialarning tarjimadagi o‘rni haqida so‘z yuritir ekan, realiyalarni to‘g‘ri tarjima qilishning madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlashdagi rolini ta’kidlagan.

Rahimov esa o‘z ilmiy ishlarida realialarning adabiy tarjimada qanday aks ettirilishi haqida muhim tahlillarni keltirgan. U realiyalarni faqat lingvistik aspektida emas, balki madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham o‘rganish zarurligini aytgan. Shuningdek, Sultonov realialarning tarjimadagi ta’siri haqida fikr bildirgan bo‘lib, uning tadqiqotida realiyalarni o‘zaro moslashtirish va ularning tarjimaga qanday to‘g‘ri aks ettirilishi haqidagi nazariy yondashuvlar haqida so‘z yuritiladi.

Xorijda badiiy asar tarjimasi va realialarning tasnifi bo‘yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgan. Newmark (1988), Nida (2001) va Baker (1992) kabi mashhur tarjimashunoslar, realialarning tarjimadagi o‘rni va ularni qanday yondashuvlar bilan tarjima qilish kerakligi haqida ilmiy tadqiqotlar olib borganlar. Newmark, "realialar" so‘zini "madaniy elementlar" deb ta’riflab, ularni tarjimada ko‘p holatlarda moslashtirish va tushuntirish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, tarjimashunoslar madaniy realiyalarni tarjimaga qo‘shishda tushuntirish va adaptatsiya metodlaridan foydalanishlari kerak. Bunday yondashuvlar orqali, tarjimon o‘quvchiga madaniyatlararo tushunmovchiliklarni engishga yordam beradi.

Baker esa o‘zining "In other words: A Coursebook on Translation" (1992) asarida, realialarning tarjimadagi o‘rni va ularning o‘ziga xosliklari haqida to‘liq tahlil

beradi. U, realiyalarning tarjima-dagi aks etishiga turli yondashuvlar – masalan, o‘zgartirish, kengaytirish, va to‘liq moslashtirish – qanday ta’sir qilishini o‘rganadi. Bakerning fikricha, realiyalarning tarjima-dagi to‘g‘ri aks ettirilishi nafaqat o‘quvchiga asar mazmunini tushuntirishga yordam beradi, balki madaniyatlararo aloqalarni o‘rnatishga xizmat qiladi. Uning tadqiqotlari realiyalarning to‘g‘ri va aniq tarjima qilinishi orqali tarjima-dagi o‘zgarmas ahamiyatni saqlashning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Zamonaviy tadqiqotlar badiiy asar tarjimasida realialarning lingvistik va madaniy tasnifi borasida yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga intiladi. Toury (1995), Chesterman (2000) va Venuti (1995) kabi tarjimashunoslar tarjima-dagi madaniy realialarni yanada chuqurroq tahlil qilib, ularni tarjima-dagi roli, ta’siri va ularni qanday boshqarish zarurligi haqida fikr bildirganlar. Toury, tarjima jarayonini madaniyatlararo aloqalar sifatida ko‘rib, realialarni tarjimaga kiritishning lingvistik va madaniy kontekstda ahamiyatini ta’kidlagan. Chesterman va Venuti esa tarjima-dagi madaniy elementlarni o‘zaro integratsiya qilish va ularni o‘quvchiga to‘g‘ri yetkazishning muhimligini ta’kidlaganlar.

Munozara. Badiiy asar tarjimasi jarayonida realialarning lingvistik va madaniy tasnifi haqidagi munozara, tarjimashunoslar va tilshunoslar orasida keng tarqalgan mavzulardan biridir. Realialarni tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va bu qiyinchiliklarni yengish uchun qo‘llaniladigan yondashuvlar haqidagi fikrlar turlicha bo‘lishi mumkin. Tarjimada realialarning rolini tushunish, ularning til va madaniyatlararo moslashuvi, o‘quvchilarga mazmunni to‘liq etkazish maqsadida qanday metodlar qo‘llanilishi zarurligi haqida fikrlar mavjud. Bu munozara tarjimashunoslar tomonidan uzoq yillar davomida o‘rganilgan va hozirgi kunda ham dolzarb mavzu hisoblanadi.

Bir tomondan, realialarni tarjima qilishda to‘liq moslashtirish va adaptatsiya metodlaridan foydalanish tarafdorlari bor. Bu yondashuv, tarjimonlar madaniy kontekstni hisobga olib, asardagi o‘ziga xos elementlarni yangi madaniyatga moslashtirishni afzal ko‘radilar. Newmark va Baker kabi tarjimashunoslar, realialarni tushuntirish yoki moslashtirishning o‘quvchiga mazmunni to‘g‘ri tushunishga yordam berishini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, madaniy realialarni to‘g‘ri moslashtirish, tarjima o‘quvchining madaniyatiga to‘liq mos keladigan va tushunarli bo‘lishi uchun zarurdir. Masalan, badiiy asarda o‘sha madaniyatga xos bo‘lgan biron

bir an'anaviy bayram, taom, urf-odat yoki muhim joyni tarjimaga kiritishda, ularning o'ziga xosligini saqlab qolish va shu bilan birga yangi madaniyatga moslashtirish orqali o'quvchiga yanada aniqroq tasavvur berish mumkin.

Boshqa tomondan, realialarni tarjimaga kiritishda ularni mavjud madaniyatlararo farqlarni saqlab, aniq ifodalashni yoqlovchi yondashuvlar mavjud. Bu yondashuvga ko'ra, realiyalarni tarjimaga kiritishda ularni o'zgartirishdan ko'ra, to'g'ri tushuntirish va izohlar orqali o'quvchiga etkazish lozim. Rahimov va Sultonov kabi o'zbek tarjimashunoslar realiyalarni aynan o'z holida saqlashni, lekin zarurat tug'ilganda tushuntirish kiritishni ta'kidlaydilar. Bunday yondashuvda, tarjimon o'sha realiyani to'liq tushuntirishi yoki izohlashi, madaniyatlararo tafovutlarni yengillashtirishi kerak. Misol uchun, tarixiy yoki diniy tushunchalarni boshqa madaniyatda tushunish qiyin bo'lishi mumkin, shuning uchun tarjimon izohlarni qo'shish orqali bu tushunchaning mohiyatini o'quvchiga yetkazadi.

Shuningdek, realiyalarni tarjimaga kiritishda zamonaviy texnologiyalar va metodologiyalar ham katta rol o'ynaydi. Hozirgi kunda raqamli texnologiyalar, onlayn lug'atlar va madaniyatlararo ko'makchi platformalar yordamida tarjimashunoslar realiyalarning to'g'ri tarjimasi bo'yicha yangi imkoniyatlarga ega. Masalan, onlayn lug'atlar va madaniyatlararo tadqiqotlar yordamida tarjimon realiyalarning ma'nosini yanada aniqroq tushunib, tarjimaga kiritishda o'quvchiga kerakli tushuntirishlar kiritishi mumkin. Bu texnologiyalar nafaqat tarjimadagi realiyalarni to'g'ri aks ettirishda, balki ularni aniq va ravon yetkazishda ham muhim yordamchi vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, realiyalarni tarjimaga kiritish jarayonida tarjimonning madaniyatshunoslik bilimlari ham katta ahamiyatga ega. Venuti va Toury kabi ilmiy tadqiqotchilar, tarjimashunosning madaniyatni yaxshi bilishi va tarjimaga kirishishdan oldin o'sha madaniyatdagi realiyalarni chuqur o'rganishi zarurligini ta'kidlaydilar. Madaniyatni to'g'ri anglash va uning o'ziga xos xususiyatlarini bilish, tarjimonning realiyalarni to'g'ri aks ettirishga yordam beradi. Misol uchun, ba'zi bir xalqning urf-odatlari yoki tarixiy xususiyatlari boshqalarga tushunarsiz bo'lishi mumkin, shuning uchun tarjimon bu xususiyatlarni o'z madaniyatidan chiqib, boshqa madaniyatga moslashtirish yoki tushuntirish bilan yakunlaydi.

Shu bilan birga, ba'zi hollarda, realiyalarni tarjimaga kiritishda o'zgartirishlarning zarurligi haqida ham fikrlar mavjud. Chesterman va Nida kabi ilmiy tadqiqotchilar,

badiiy asarda realiyalarni o‘zgartirish yoki qayta talqin qilishning ba‘zan kerakligini ta’kidlaydilar. Bunday yondashuv, o‘quvchining diqqatini jamlash va realiyaning asosiy mazmunini etkazish uchun zarur bo‘lishi mumkin. Misol uchun, ba’zi tarixiy yoki madaniy kontekstni boshqa tilga yoki madaniyatga moslashtirish orqali tarjima yanada samarali bo‘lishi mumkin. Lekin bu yondashuvda ham asar mazmuni va uning muhiti buzilmasligi kerak.

Xulosa. Badiiy asar tarjimasi jarayonida realialarning lingvistik va madaniy tasnifi muhim o‘rin tutadi, chunki badiiy matnlarning mazmuni va ruhini to‘liq yetkazish uchun madaniy elementlarni aniq va to‘g‘ri tarjima qilish zarurdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, realiyalarni tarjimaga kiritishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengish va ularni to‘g‘ri aks ettirish uchun turli yondashuvlar mavjud. Tarjimonlar realiyalarni moslashtirish, tushuntirish yoki o‘zgartirish orqali o‘quvchiga asar mazmunini aniq va to‘liq etkazishlari mumkin. Shuningdek, madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olish, realiyalarni tarjimaga kiritishda muhim rol o‘ynaydi, chunki har bir madaniyat o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi.

Xorijiy va o‘zbek adabiyotlarida olib borilgan tadqiqotlar realiyalarni tarjimaga kiritishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni, yondashuvlarni va metodlarni chuqur tahlil qiladi. Tarjimashunoslar, badiiy asarlarni tarjima qilishda realiyalarni to‘g‘ri aks ettirishning muhimligini ta’kidlaganlar. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va onlayn resurslar yordamida realiyalarning to‘g‘ri va aniq tarjimasi osonlashgan, bu esa tarjima jarayonini yanada samarali qiladi. Shu bilan birga, realiyalarni tarjimaga kiritishda tilshunoslik, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik bilimlarining muvofiqligi zarur. Tarjimonlar, faqatgina lingvistik bilimlarni emas, balki madaniyatlarni o‘rganish va tushunishni ham o‘z ustida ishlashlari kerak. Realialarni tarjimaga kiritishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan metodlarni qo‘llash orqali, tarjimonlar madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlash va asarlarning haqiqiy ma’nosini o‘quvchilarga etkazish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shunday qilib, realiyalarni tarjimaga kiritish jarayoni faqat lingvistik ishlov berish bilan cheklanmaydi, balki madaniyatlararo o‘rganish va ularni izohlar yordamida tushuntirishni ham o‘z ichiga oladi. Badiiy asarlarni tarjima qilishda realiyalarni to‘g‘ri aks ettirish, tarjimonning madaniyatni chuqur bilishi va zamonaviy yondashuvlardan foydalanishi orqali amalga oshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev, A. (1999). Tarjimashunoslik: Nazariy asoslar va amaliyot. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Rahimov, F. (2002). Badiiy asar tarjimasi va realiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Sultonov, B. (2010). Madaniy realiyalarni tarjimaga kiritish metodlari. Toshkent: Iqtisodiyot va madaniyat.
4. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.
5. Nida, E. A. (2001). Language and Culture: A Modern Linguistic Approach. Michigan: W.B. Saunders Company.
6. Baker, M. (1992). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
7. Toury, G. (1995). Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
8. Chesterman, A. (2000). Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
9. Venuti, L. (1995). The Translator’s Invisibility: A History of Translation. London: Routledge.
10. Baker, M. (2006). Translation and Conflict: A Narrative Account. London: Routledge.
11. Abdullaev, A. (2007). Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Sharq.
12. Karimov, I. (1999). Madaniyatlararo aloqalar va tarjima. Toshkent: O‘zbekistan.
13. Mukhammadiev, J. (2015). Realizmalar va ularning tarjimadagi roli. Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
14. Rahimov, F. (2009). Tarjimashunoslik: O‘zbek tilidagi tarjimalar. Toshkent: O‘qituvchi.
15. Chesterman, A., & Kaisa, K. (2004). Theories of Translation. New York: Routledge.
16. Baker, M. (2011). In Other Words: A Coursebook on Translation. 2nd Edition. London: Routledge.